

MODERNISTINĖS ESTETIKOS APRAIŠKOS TARPUKARIO LIETUVOS ARCHITEKTŪRINĖJE MINTYJE

Vaidas Petrulis

*Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institutas,
Tunelio g. 60, 44405 Kaunas, Lietuva
El. paštas vaidas.petrulis@ktu.lt*

Įteikta 2010 11 17

Santrauka. Straipsnyje siekiama apžvelgti lietuviškąsias modernizmo architektūros ištakas tarpukario architektūros teorijoje bei kritikoje. Pasižvalgius po to meto spaudą, visų pirma į akis krenta, jog būta nemažų diskusijų dėl architektūros reprezentacinės reikšmės, dėl jos socialinio vaidmens, plačiai aptarinėtos iškilusios praktinės miestų plėtros problemos, tačiau apie estetinę architektūros dimensiją užsimenama tik vienur kitur. Būtent šis, menčiau apčiuopiamas, tačiau norint giliau pažinti ir įvertinti tarpukario architektūrą itin svarbus aspektas ir yra pasirinktas pagrindiniu straipsnio objektu. Architektūrinės estetikos samprata tekste analizuojama siekiant įvertinti, kaip tarptautinio modernizmo architektūrinės teorijos motyvai pasireiškė tarpukario Lietuvos architektūrinėje kultūroje, kiek plačiai šios idėjos prasiskverbė į visuomenės architektūrinį mentalitetą.

Reikšminiai žodžiai: tarpukaris, architektūros teorija, estetika, modernizmas.

Įvadas

Prisimindami Lietuvos tarpukario architektūrą, to meto procesus esame įpratę vertinti kaip tam tikrą pusiausvyros būseną tarp klasicistinio monumentalumo, „tautinio stiliaus“ paieškų bei modernistinio racionalumo. Pripažįstant, kad, išskyrus retas išimtis, to laikotarpio architektai nepasižymėjo maištingu modernizmo radikalumu, funkcionalistinės estetikos pradžių lietuviškame kontekste tenka vertinti atsižvelgiant į daug sąlygų. Šio straipsnio **tikslas**, nesigilinant į socialinius ir ekonominius veiksnius, lėmusius tam tikrą naujai susikūrusios valstybės techninį, kultūrinį bei finansinį atotrūkį nuo svarbiausių Europos centrų, aptarti teorinius architektūrinės kultūros reiškinius, kurie lydėjo moderniosios estetikos įsiveržimą į gan tradicišką Lietuvos tarpukario architektūros terpę.

Nepaisant to, kad vienomis ar kitomis formomis trečiojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvą pasiekusios architektūros modernumo sampratos yra tarptautinės, jos įgyja ir savitų, Lietuvai būdingų bruožų. Tekste keliami **prielaida**, kad vienu iš svarbiausių lietuviškosios tarpukario architektūros savitumų reikėtų laikyti tendenciją

tarptautines modernizmo idėjas, kurios turėjo ryškų politinį atspalvį ir aiškiai suformuotą estetinę programą, interpretuoti per išimtinai logiškumo bei racionalumo prizmę. Kitaip tariant, tarpukario architektūrinėje pasaulėžiūroje modernumas visų pirma suvokiamas ne kaip estetinė ir socialinė pozicija (tai buvo būdinga ryškiausioms modernizmo mokykloms), o kaip funkciškas aplinkos tobulinimas atsižvelgiant į naujas finansines, o kartu ir medžiagines bei konstrukcines galimybes. Kaip 1939 m. teigė vienas iš tuometės jaunosios kartos architektų Feliksas Bielinškis, „ginčas apie klasicizmo, romantizmo ar modernizmo pirmenybę turi būti antraeilis dalykas; pirmiausia dėmesys turi būti atkreiptas į betarpus pastato uždavinius“ (Bielinskis 1939: 126).

Visgi, siekiant patvirtinti ar paneigti panašaus pobūdžio prielaidą, reikalingas išsamus tyrimas. Šio straipsnio **tyrimo objektas** apima tik vieną šios plačios temos aspektą – architektūrinės kritikos bei teorijos apraiškas periodikoje. Šalia to, kad periodinė spauda tradiciškai yra viena svarbiausių šaltinių rūšių, leidžiančių pažinti vieno ar kito laikotarpio architektūrinius pasiekimus,

ypač svarbu yra tai, kad ši šaltinių grupė leidžia susidaryti gana aiškias hipotezes apie to meto architektūrinio mentaliteto ypatumus. Remiantis spaudos publikacijomis, galima spręsti, kokiais motyvais vadovaudamiesi kūrė architektai, galima svarstyti, ko siekė užsakovai. Tad būtent periodika yra viena iš pagrindinių šaltinių, kuriame galima įžvelgti Lietuvai būdingus modernizmo idėjų recepcijos savitumus.

Architektūrinis diskursas tarpukario spaudoje

Suvokimas, kad visuomenė turi būti šviečiama architektūros klausimais ir jog tai tiesiogiai veikia architektūros kokybę, atsiranda jau Lietuvos atstatymo komisariato (LAK) veikloje, dar tik formuojantis nepriklausomos Lietuvos kultūros kontūrams. 1921 m. gruodžio 12–15 d. vykusiam Apskričių ir miestų technikų suvažiavime¹ priimtame nutarime teigiama, kad: „technikas rengdamas lekcijas, referatus, bendrus pasikalbėjimus ir dalyvaudamas žemės ūkio parodose arba jas savistoviai ruošdamas, kelia racionaliam atstatymui visuomenės iniciatyvą“, akcentuojama, kad „reikalinga žmones supažindinti su technikiniais taip ir su statybos dailės dėsniais, organizuojant paskaitas, pamokas, leidžiant architektūros albumą ir t. t.“ (Apskričių... 1922: 13). Su tuo sutinka ir tame pačiame suvažiavime kalbą pasakęs vidaus reikalų ministras R. Skipaitis: „reikia stengties lavinti žmones statybos srityje, darant jiems paskaitas, parodas ir t. t.“ (Kelermleris 1923). Tokios sampratos gyvumą iliustruoja ir kiek vėlesnio laikotarpio oficialus Statybos inspekcijos raštas Susisiekimo ministerijai, kuriame primenama, kad: „susisiekimo ministerijos vykdoma statyba, be tiesioginio tikslo, turi ir kultūrinę reikšmę“ (Statybos... 1932: 62). Minčių apie kultūrinę architektūros reikšmę galime užtikti ir spaudoje: „gražiai ir skoningai įrengtas butas parodo gyventojų kultūros laipsnį vaizdžiau nei literatūra, dailė ar teatras“ (Valentukonis 1935: 2), teigia T. Valentukonis, vienas iš ryškiausių interjero specialistų.

Suvokimas, kad aplinkos estetika gali tapti viena iš socialinio auklėjimo priemonių, išliko iki pat nepriklausomybės praradimo. Ir nors daugelis panašaus pobūdžio minčių siejosi su tautiniu stiliumi, kuris turėjo „lavinti gerą ir rimtą lietuvių sielą“ (Kelermleris 1923: 4), spaudoje taip pat esama išimtinai su estetine prasmėmis susijusių architektūrinio švietimo apraiškų. Antai 1938 m. „Amatininke“ rašoma: „jaunos būtybės, gyvendamos bute, kur randasi meniškos vertybės, įpranta jas gerbti, mylėti, skirti vieną nuo kitos, pradeda įdomautis tų vertybių kūrėjais ir jų gamintojais – *darbininkais* [išskirta – V. P.], gi suprატę, kad tai

yra žmogus padarai, patys pradeda pamėgdžioti – dirbti ir dažniausiai lieka kūrėju“ (Šepetys 1938: 165). Derėtų pažymėti, kad tokio pobūdžio tekstai glaudžiai susiję su modernizmo diskursu. Šalia svarstymų apie aplinkos estinės kokybės įtaką socialinei sąmonei, o tai, prisiminus Le Corbusier retorinį klausimą „architektūra ar revoliucija?“ (Le Corbusier 1986: 7), jau savaime artima modernizmo principams, darbininkų sluoksniu paminėjimas taip pat akivaizdžiai siejasi su socialistinėmis modernizmo vertybėmis.

Architektūrinio švietimo tikslams buvo pasitelktos įvairios priemonės. Viena iš plačiau paplitusių – viešos paskaitos apie architektūrą. Antai „Lietuvos aide“ rašoma apie technikos fakulteto auditorijoje įvykusią „eilinių ekonominių studijų draugijos paskaitą „apie statybos racionalizaciją Lietuvoje“, [kurią] skaitė inž. architektas V. Liandzbergis“ (Paskaita apie... 1929: 3); „1937. XI. 9 d. įvykusiame Naujosios Romuvos klubo posėdy buvo pasirinkta svarstyti urbanistinis klausimas: Kauno miesto tvarkymas. Pranešimą šia tema darė arch. J. Kovalskis“ (Kovalskis 1937: 873) ir pan. Nors spaudoje svarstant apie architektūrinį visuomenės švietimą esama ir kritiškų atsiliepimų, „nei apskričių inžinieriai, nei Žemės ūkio rūmų statybos technikai nevažinėja nei po miestelius, nei po kaimus su paskaitomis apie kaimo statybos tobulinimą; visos pastangos atliekamos vien kabinetuose, biurokatiškai“ (Maciejauskas 1937: 280), vertinant oficialiuosius duomenis, tai buvo gana plačiai paplitęs fenomenas: „nuo Ž. Ū. R. Statybos Skyriaus įkūrimo (1929 m.) iki 1937 m. tokių paskaitų ūkininkams įvairiose krašto vietose buvo laikyta 6400 valandų“ (Laiškas... 1937: 339). Prie visuomenės architektūrinio švietimo prisidėjo tiek „Technikos fakulteto diplominių darbų“ (Technikos... 1928: 159) parodos, tiek kasmet rengiamos Švietimo ministerijos išlaikomų dažytojų dekoratorių kursų parodos, „kurias aplanko beveik po tūkstantį lankytojų, tobulinamas ir pačios darbdavės visuomenės skonis“ (Kauno... 1938: 166), tiek kiti panašaus pobūdžio renginiai. Įvairių visuomenės švietimo iniciatyvų galima aptikti ir valdininkų sumanymuose. Statybos ir sauskelių inspekcijoje svarstyta, kad: „propagandos reikalams reikia pastatyti kiekvienoje apskrityje pavyzdinius vienkieminius trobesius iš ugnies nebijamos medžiagos“ (Statybos inspekcijos... 1923: 56); reikia „sudaryti skrajojamus būrius instruktorių, patiekiant jiems mašinas ir padargus su tikslu platinti sveikos, pigios ir nedegamos statybos metodus vietoje“ (Statybos inspekcijos... 1923: 56); „parodos aikštėje, Kaune statyti mažžemių ūkio pavyzdinius trobesius ir lygiagrečiai daryti statybos pamokas“ (Statybos inspekcijos... 1923: 64) ir pan. Visus šiuos procesus, natūralu, lydėjo atsiliepimai periodinėje spaudoje, kuri taip pat

¹ Technikas – dabartinio miesto vyriausiojo architekto atitiktumu.

buvo viena iš reikšmingiausių visuomenės architektūrinio švietimo priemonių.

Užsibrėžus tikslą atlikti to meto architektūrinių publikacijų analizę, pradžioje keletą žodžių derėtų tarti apie leidinių įvairovę. Jei neliestume negausių, tačiau nemažą įtaką padariusių architektūrai skirtų knygų, tokių kaip „Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumas“ (1925) ar Vlodo Švipo „Miesto gyvenamieji namai“ (1933) bei „Kaimo statyba“ (1936), periodikoje pasirodančias publikacijas reikėtų skirti į dvi pagrindines kategorijas. Vieną grupę sudaro straipsniai architektūrai artimuose profesiniuose bei kultūros procesams skirtuose leidiniuose, na o kita didelė grupė – architektūrinės tematikos tekstai populiariojoje spaudoje.

Be abejonės, vertingiausi architektūrinio švietimo, o kartu ir estetinių bei teorinių to meto pozicijų pasireiškimo atvejai aptinkami siauresniam, specifinių interesų skaitytojų būriui skirtuose leidiniuose. Pirmasis bei ryškiausias profesinis tarpukario architektų leidinys – „Statybos menas ir technika“, kuris laikytas tinkamu reprezentuoti Lietuvos architektūrą ir tarptautiniame kontekste. LAK 1923 m. komplektą sutiko „padovanoti tarptautiniam muziejui Briuselyje“ (Statybos inspekcijos... 1923). Leidinio tikslas gana aiškiai išreikštas „Prakalboje“: „šiuo leidiniu Liet. Atst. Komisariatas stengiasi sueiti į kuo aukščiausią kontaktą su tauta, pateikiant statybininkui žinių apie naujus statybos uždavinius ir tikslus ir duodant patarimus statybos srityje patiems atsistatydinantiems savininkams“ (Kelermleris 1923: 4). Bandant apibendrinti žurnale skelbiamas mintis, tenka pripažinti, kad tekstuose vyrauja oficiozinis, neprobleminis, netgi tam tikra prasme propagandinis požiūris į vykstančius architektūrinius procesus. Antai toje pačioje „Prakalboje“ skelbiama: „visi piliečiai sąžiningai turi remti valdžią tame darbe, visvien ar jie yra technikai, statybos meisteriai, inžinieriai, architektai, ar jie patys yra savininkai“ (Kelermleris 1923: 4). Taip pat derėtų paminėti, kad nors leidinio pavadinime galima rasti aliuziją į meną, meninis architektūros aspektas žurnalo tekstuose nėra išsamiai išreikštas, žodis architektūra kur kas rečiau sutinkamas nei statyba.

1923 m. Lietuvos atstatymo komisariatą reorganizavus², Lietuva liko be specializuoto architektūrai skirto periodinio leidinio. Iš dalies šią misiją perėmė Lietuvos savivaldybininkų leidinys „Savivaldybė“ (1923–1940) bei Lietuvos inžinierių ir architektų draugijos organas „Technika ir ūkis“ (1929–1940). Trumpam 1935 m. buvo pasirodęs ir dar vienas Lietuvos diplomuotų inžinierių ir architektų draugijos leidinys „Technikos apžvalga“. Šalia praktinės informa-

cijos apie miestų raidą bei miestų tvarkymo klausimus („Savivaldybėje“) ar pažangesnius statybos technikos srities pasiekimus bei įvykius („Technikoje ir ūkyje“), čia randame nemažai straipsnių, skirtų probleminiams bei teoriniams architektūros klausimams. Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais šie tekstai pasiekia gan aukštą profesinį lygį. Gana solidžių teorinių straipsnių apie architektūrinius procesus galime rasti ir kituose kultūriniuose bei profesiniuose leidiniuose. Tačiau tai visgi daugiau fragmentiški, epizodiniai rašiniai, nepretenduojantys į specialų architektams skirtą leidinį. Paminėtini tokie leidiniai, kuriuose dažniau buvo rašoma architektūros temomis: „Naujoji Romuva“ (1931–1940), „Technika“ (1924–1944), „Amatininkas“ (1934–1940), „Kultūra“ (1923–1941) ir daug kitų leidinių.

Bandant užčiuopti vyraujančias architektūrinio mentaliteto idėjas ne ką mažiau svarbūs ir didieji dienraščiai bei kiti, kartais netgi epizodiškai publikuoti periodiniai leidiniai. Nors straipsniai apie architektūrą čia pasirodo tik epizodiškai, tačiau jie gali būti pakankamai reikšmingi tiek savo forma, tiek turiniu. Kaip būdingą ne profesinės spaudos pavyzdį galima paminėti vieną iš pagrindinių dienraščių – „Lietuvos aidą“ (1917–1919, 1928–1940³), kuriame žinių apie architektūrą aptinkama, tačiau nėra daug. Antai, prabėgus nepriklausomybės dešimtmečiui, 1928 m. preliminariais skaičiavimais per metus šiame leidinyje publikuota apie 20 architektūrines temas plačiau analizuojančių straipsnių. Dienraštyje vyraujančių požiūrį į architektūros estetiškumo klausimus vaizdžiausiai atskleidžia faktas, kad nei vieno su architektūros tematika susijusio straipsnio nėra dienraščio skiltyje „menas ir kultūra“. Tad architektūra iš esmės traktuojama kaip viena iš ūkio šakų.

Tarp išskirtinesnių su architektūra tiesiogiai nesusijusių epizodiškai leistų leidinių galima paminėti savaitinį žurnalą „Bangos“. Nors ėjo tik metus (1932), jame publikuota tekstų, kuriuos neabejotinai galima vadinti lietuviškosios kritikos klasika. Tai kritikai būdinga saviironija (Gedainis 1932: 807), originalus požiūris (Šeinius 1932: 709), meistriškas teksto įvaldymas bei gilus naujausių architektūros tendencijų pažinimas (Fiziško... 1932: 654). Nemaža dalis straipsnių pasirašyta slapyvardžiais. Panašaus stiliaus publikacijų, o kartais ir tų pačių autorių (pvz., vienas išskirtiniausių pasirašo kaip Vincas Kartukas) būta ir „Dienos naujienose“, kuriose dažniausiai pasitaikydavo naujienų apie Kauno architektūrines aktualijas. Visgi ir šis leidinys gyvavo vos trejus metus (1931–1933).

² Pervadintas į Technikos inspekciją (Statybos inspekcijos... 1923: 1).

³ 1919–1928 m. ėjo kaip „Lietuva“.

Baigiant šią trumpą apžvalgą, derėtų paminėti ir dar vieną periodikos grupę. Tai leidiniai, kuriuose rašoma tik leidėjams rūpimomis su leidinio specifika susijusiomis temomis apie pastatus ar architektūrinės problemas. Antai leidinyje „Fiziškas auklėjimas“ (1931–1940) galima perskaityti apie Fiziško auklėjimo rūmus Kaune (Landsbergis 1931); „Karde“⁴ (1925–1940), „Karyje“ (1920–1944) aprašomas Karininkų ramovės pastatas (Vytauto Didžiojo muziejaus... 1931: 332), Vytauto Didžiojo muziejus (Vytauto Didžiojo... 1931: 611–612); „Pašto pasaulyje“ (1934–1940), „Paštininkų žodyje“ (1926–1933) galima rasti informacijos apie paštų statybą (Būsimosios... 1935: 121–122; Pašto... 1932: 38–31), kaimo statybos klausimais nemaža patarimų buvo galima rasti laikraštyje „Ūkininko patarėjas“ (1925–1944) bei jo priede „Jaunasis ūkininkas“ (Gaižutis 1934: 46) ir pan.

Temos, žanrai ir modernybės atspindžiai

Nors jau 1921 m. Lietuvos atstatymo komisariato Informacijos skyriaus vadovas Eduardas Pejeris kaip vieną iš LAK užduočių įvardija būtinybę „kelti racionalaus statymo iniciatyvą“ (Statybos inspekcijos... 1921: 75), o naujosios statybos idealu skelbiami „pigūs, tikslūs, higieningi ir ugnies nebijantys trobesiai“ (Statybos inspekcijos... 1923: 64), kalbėti apie aiškiai išreikštą pirmųjų nepriklausomybės metų funkcionalistinę mąstyseną vargu ar galima. Šio laikotarpio **teorinę mintį** greičiau iliustruotų vieno iš ryškiausių to meto architektų Vladimiro Dubeneckio mintys „Raguotis vidury pievos: plėšia žolę ir gromuliuoja, ir žvairuoja in gėles. Kam tos ryškios ir erzinančios dėmės pievos vidury! – protestuoja jisai. O tos dėmės užkrečia, apvaisina visa – ir gėles, ir žoles, kurias raguotis maukia. Jos gi – šios raiškiosios dėmės – gėlės – menas – suprasmina gyvenimą, duoda sėklos ir gemalo – gyvenimo sintezę. Bet praktingos nuotaikos raguočiu – neinžliebti gėlių esimo giliosios prasmės“ (Dubeneckis 1925: 92). Tiek istorizmu dvelkianti architektūros estetinio įprasminimo samprata, tiek ir pati teksto retorika akivaizdžiai išlaiko ikimodernistinę dvasią.

Situacija ryškiau pradeda keistis trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Vienas iš kertinių architektūros teorijos įvykių – Vokietijoje Bauhauzą baigusio Vlodo Švipo paskelbtas straipsnis „Architektūros reikalas“ (1927), kuriame autorius drąsiai pastebi, kad „mūsų miestuose yra daug istorijos dokumentų, mūsų visai nebejaudinančių, nes jie savo laiką pralaukė. Todėl, suprantamas dalykas,

kokią atsakomybę turi dabartiniai architektoriai, kurie tebestato istoriniais stiliais. Tie jų namai yra mumijos, yra lavonai, paskirti šimtmečiais viešai stovėti“ (Švipas 1927: 334). V. Švipas tekste gan nuodugnai svarsto be maž visus moderniosios architektūros aspektus: pradedant naujoviškais medžiagomis bei standartizacija, racionalių butų statymu ir baigiant racionalumo estetika: „namą irgi galima pavadinti mašina gyventi“. Tad nors prieš keletą metų V. Dubeneckis vis dar buvo visiškai susikoncentravęs į neobarokinį tautiškumą kaip į „formoj sukristalizuotą Vilniaus atbalsį“ (Dubeneckis 1925: 93) ir bet kokias supaprastinto fasado apraiškas, kaip antai Spaustuvės rūmuose, vertino gana kritiškai (Dubeneckis 1925: 93), populiaraus Le Corbusier posakio atsiradimas lietuviškos spaudos puslapiuose byloja, kad teorinėje plotmėje ypatingo atsilikimo nebūta. Išgarsinęs šią frazę Le Corbusier veikalas „*Vers une architecture*“ išleistas 1923 m., o į anglų kalbą („*Towards New Architecture*“) išverstas tais pačiais 1927 m.

Ketvirtajame dešimtmetyje modernioji architektūrinė teorija plito jau kur kas sparčiau. Spaudos puslapiuose galima užtikti tiek nuosaikaus racionalumo siūlant pamiršti „romantišką historizmą“ (Getneris 1938: 108), tiek architektūrinio socializmo (Naujoji... 1931: 2), tiek ir keistokų, radikalių idėjų, kaip antai L. Migge „žalioji manifestas“ (Rekreacija... 1930: 5). Bauhauzinę estetiką, Le Corbusier idėjas bei bendruosius modernizmo principus spaudoje pristato įvairūs žinomi Lietuvos architektai: Karolis Reisonas, Steponas Stulginskis, Jurgis Geteris, Feliksas Bielinskis ir kai kurie kiti. Teorinės minties conceptualumu išsiskiria meno istoriko Mikalojaus Vorobjovo mintys, naująjį stilių pristatant kaip neatsiejamą modernaus pasaulio dalį: „toj naujoj, funkcinėj architektūroj esminga yra ne formos, kurios dabar įeina į madą (horizontalinės linijos, statūs kampai, lygios sienos, plokšti stogai) ir net ne naujų medžiagų (geležies, stiklo, betono) pritaikymas, bet aiškus supratimas to, kad geležinkelio stoties architektūrą nustato tie patys techniškai principai, kaip ir garvežio konstrukcija“ (Vorobjovas 1938: 462). Tad galima drąsiai teigti, kad teorinėje plotmėje modernizmo idėjos buvo žinomos ir pristatytos plačiai visuomenei.

Tačiau tyrinėjant modernumo suvokimo bei architektūrinio įprasminimo lygį, tenka kalbėti apie gana įvairialypį reiškinių, kuris nesietinas vien su architektūros teorijai priskirtinomis publikacijomis. Ne mažiau svarbūs ir įvairaus pobūdžio tekstai, artimi **architektūros kritikos bei publicistikos** žanrui. Architektūrinės estetikos sampratų įvairovę atspinti tiek architektų išsakytos nuomonės apie savo kūrybą, tiek ir anoniminiai, veikiausiai korespondentų rašyti atsiliepimai apie

⁴ Pvz., 1937 m. visas „Kardo“ numeris (Nr. 9) skirtas Karininkų ramovės atidarymui. Visgi čia vyrauja įvairios kalbos, pasveikinimai ir t. t. Architektūrinio požiūriu įdomesnis Inž. B. pasirašytas straipsnis „Ramovės Rūmai“ (Ramovės... 1937: 187–192).

svarbiausius naujos statybos pavyzdžius. Tarpukario Lietuvos miestų modernėjimas gan savitai atsiskleidžia ir tik iš dalies su architektūra susijusiuose tekstuose: įvairaus pobūdžio informacijoje apie miesto infrastruktūros būklę ir projektus ar netgi politinės retorikos tekstuose.

Platesnei naujųjų architektūros idėjų sklaidai ypač reikšmingi straipsniai, kuriuose galima apčiuopti modernizmo idėjų propagavimą kasdienėje gyvenamojoje aplinkoje. Visgi, jei bandytume tiksliai įvardinti, kokia šiose publikacijose slypi estetinė pozicija, tektų konstatuoti, kad dominuoja tendencija pagrindinį dėmesį skirti ne meniniams motyvams, bet švarai bei higienai, o tai iš esmės yra susiję su modernizmu, tačiau iki galo neatspindi šio architektūrinio judėjimo meninių koncepcijų. Estetinio pobūdžio svarstymai apie gyvenamosios aplinkos sutvarkymą dažniausiai apsiriboja bendro pobūdžio posakiais, tokiais kaip: „estetinga išvaizda“, „gražus ir pavyzdingas sutvarkymas“ ir pan. Ir tik retas autorius į kasdienės aplinkos modernizaciją pažvelgia kiek giliau, į dėmesio lauką įtraukdamas formos, spalvos ar kitus architektūrinės kompozicijos aspektus. Kaip teigiama viename iš tokių tekstų: „naujai statomuose namuose jau nematom visokių marginių, atbrailų, freskų ir panašių „dulkių laikytojų“. Vietoj jų įsivyravę tiesios linijos ir spalvų darnumas. Propaguojamas ir įvedamos butų įrengimo naujovės anaipol nėra atsukti į mūsų patogumus ir gerus papročius kulkosvaidžiai. Atvirkščiai, jos duoda žmonėms maksimumą patogumo ir kitokios naudos. Naujoviškam bute nėra nė vieno nereikalingo, netikslingo, kliūvančio daikto. Naujoviškam bute mes turim daugiau laisvės judėti; naujoviškas butas nereikalauja iš mūsų išlaidų visokiems griozdams ir niekniekams; naujoviškas butas yra mažesnis, o dėl to ir pigesnis. Naujoviškam bute ne tik didelius langus įtaiso, bet ir sienas išdažo juo šviesesnėmis, bet ramiomis spalvomis“ (Naujoviškas... 1932: 654).

Tam tikri moderniosios estetikos elementai apčiuopiami ir naujų objektų pristatymuose. Šiame kontekste bene įdomiausios publikacijos, kuriose išreiškiama architekto pozicija. Pavyzdžiu galėtų būti Kauno centrinis paštas. Dėl lenktų langų šiandien šis objektas vertinamas kaip vienas iš Lietuvos funkcionalizmo pirmtakų, tačiau Feliksas Vizbaras savo statinį visų pirma suvokė kaip „tautinio stiliaus“ pavyzdį, kuriame dekorui panaudotas „vienos Skapiškio nežinomos davatkėlės audėjos išaustas kaklairaštis“ (Vizbaras 1933: 148). „Projektuojant šiuos rūmus autorius priėmė projekto šių dienų moderninių statybų reikalavimus: daugiau erdvės ir šviesos, aiškus būstų suskirstymas, vengti nereikalingų vadinamų architektūriškų pagražinimų“ (Vizbaras 1933: 147) – iš šios citatos matyti, kad netgi

modernizmo principai siejami „lietuvių būdai būdingu“ aiškiu namo suplanavimu.

Karolis Reisonas, rašydamas apie Žemės banką, kuris yra gan santūrios architektūros, savo poziciją grindžia tokiais modernizmui artimais architektūrinės kalbos elementais, kaip plokščias stogas: „parapetas beveik uždengia stogą, ypač žiūrint iš aikštės, o kadangi stogas dalinai iš tolimesnės vietos matomas, tai, kad jis neatrodytų ryškia dėme virš rūmų, jis dengtas skarda, kuri savo spalva susilieja su dangumi ir todėl ryškiai virš rūmų nedomino ir nedarko bendro ramaus banko rūmų ir muziejaus vaizdo“ (Reisonas 1935: 26). Įdomu, kad periodikoje pristatant banko rūmų architektūrą taip pat galima įžvelgti tam tikrų užuominų į naująją, modernistinę estetiką: „reikalinga, kad darbo patalpos būtų šviesios, kad jose būtų pakankamai oro ir šilumos. Visi kiti statomi namai reikalavimai buvo laikomi antraeilės reikšmės <...> daugiausiai dėmesio buvo kreipta namų higienai ir patalpų švarumui“ (Žemės... 1935: 8). Tiesa, architektūros estetinės kokybės suvokimas ir toliau neatskiriamas nuo ornamentikos. Jos nebuvimas pateisinamas tik higienos ir finansiniu požiūriu: „brangių įrengimų, visokių gipso pagražinimų ir ornamentų, *nors ir puošiančių vidaus įrengimų* [išskirta – V. P.], tačiau visuomet padedančių dulkėms laikytis, naujai pastatytuose Žemės banko namuose nėra“ (Žemės... 1935: 8).

Įdomu, kad istorizmui būdinga architektūrinio estetiškumo samprata išlieka netgi kalbant apie naujausias statybos technologijas. Tais pačiais 1935 m. V. Landsbergis-Žemkalnis ir S. Milis rašydami apie Kūno kultūros rūmus tik nedrąsiai užsimena, kad „sporto salė, kaip ir visi Rūmai, neturėdama jokių skulptūros bei tapybos pagražinimų, *vis dėlto* [išskirta – V. P.] daro kultūringą įspūdį kiekvienam ją aplankiusiam“ (Landsbergis, Milis 1935: 26). Dar daugiau, pristatant architektūrinį objektą, estetikos aspektas neretai iš viso ignoruojamas. Kaip tipišką pavyzdį galima pateikti inžinieriaus J. Jasiukaičio straipsnelį apie Veterinarijos akademijos zootomikumą, kuriame estetiniams aspektams skiriamas nebent formalus pastebėjimas, kad tenka atsižvelgti į „patogiausią ir ekonomišką sprendimą <...>, *dargi neprasilenkiant su architektūrine estetika* [išskirta – V. P.]“ (Jasiukaitis 1938: 18).

Kalbant apie ne architektų profesionalų rašytus tekstus, paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos metais taip pat esama straipsnių, kuriuose pasinaudojama moderniosios architektūros žodynu. Antai aprašant Kauno senelių ligonių prieglaudą, kuri įrengta kunigo S. Morkūno iniciatyva, nepaisant istorizmui artimos pastato tūrinės erdvinės kompozicijos bei fasado traktuotės, akcentuojami modernieji aspektai: „visur erdvės, šviesūs kambariai <...> kiekviename aukšte vonios ir

taip vadinamos dieninės patalpos, kur seneliai sugurina laikraščių paskaityti <...> prieglauda turi puikų radiją <...> daug smagumo senukam suteikia ir vakarėjančių dienų valandą praskaidrina lėkščias stogas. Tai didelė, gelėmis išpuošta, suoleliais nustatinėta tikrai miela pasigrožėti aikštelė“ (Vargšams... 1939: 9). Tačiau vėlgi, bandant apibendrinti tekstų visumą, tenka pažymėti, kad straipsniai, kuriuose galima aiškiai identifikuoti modernizmo estetiškos kalbos elementus, sudaro tik nedidelę dalį. Periodinėje spaudoje pristatant naujus objektus dominuoja paprasti, informaciniai pranešimai, kuriuose visų pirma randami aprašymai apie objekto funkciją, kainą, pašventinimo datą ir pan. (Fiziško... 1932: 563; Muziejų... 1934: 6; Vytauto... 1930: 49 ir kt.).

Panašūs modernistiniai švaros bei higienos motyvai vyrauja taip pat ir straipsniuose apie urbanistinę aplinką. Tiesa, lietuviškame menkos urbanizacijos kontekste teoriniai teiginiai apie tai, kad „naujam miestui reikia duoti daugiau šviesos ir oro“ (Novickis 1933: 34), iš pirmo žvilgsnio atrodo deklaratyvaus pobūdžio. Visgi, jei pavyzdžiu paimtume Kauno miestą, galime atrasti iliustratyvių šaltinių, bylojančių, kad miestų modernizacijos uždaviniai čia aktualūs ne mažiau nei didžiuosiuose pasaulio miestuose. Antai 1923 m. cukrainės Laisvės alėjoje savininkas A. Perkauskas Sanitarijos skyriui rašo: „ant gatvės ties mano cukrainės langais stovi vežikai ir nuo jų arklių šlapumo ir garavimo eina nepaprastai bauri smarvė tiesiog per langus cukrainėn, o su ja drauge ir aibių aibės musių, kurios paprastai minta arklių išmatomis. Be to, ties cukrainės langais susirenka krūvos laikraščių pardavėjų ir yra įsteigta kažkokia kita pardavykla, kuri nuolat užlaiko žmonių krūvą. Prie to vis dar prisideda batų valytojas ir tuo būdu pasidaro toli gražu ne estetingas ir pat antisanitarinis ir antihigieninis žmonių, vežikų, arklių ir kitų gaivalų sambūris, kuris gadinama mano cukrainei orą ir apskritai gatvės įspūdį, o jei dar pridėti, kad toji publika vartoja žinomus rusų išsireiškimus ir tą kampą ties mano cukraime paverčia į kažkokį Gogolio aprašytą jomarką“ (Kauno miesto... 1923: 314). Tad nors vargu ar galima manyti, kad Lietuvos miestai kenčia nuo antisanitarinių sąlygų, taip kaip tai būta XIX a. Londone, tačiau akivaizdu, kad kai kurios „Atėnų chartijoje“ iškeltos problemos buvo aktualios ir Lietuvoje. Būtent higienos ir infrastruktūros tvarkymo klausimams skiriama didžioji tekstų dalis, kuriuos galima sieti su urbanistinės aplinkos modernėjimo diskursu. Vienas iš tokių klausimų – gatvių „meksfaltavimas“: „Laisvės alėjos takas vasarą duoda daug dulkių; kartais akių atmerkti negalima; rudenį ir pavasarį gi – per purvą išeiti negalima. Ar nevertėtų pačią alėją, kaip ji dabar yra, šiek tiek išlyginus, smaluoti, kaip smaluoja Plentų Valdyba plentus?“ (Kai kurie... 1928: 5).

Tarpukario periodinėje spaudoje kartkartėmis galima atrasti ir ryškesnių, poleminių tekstų, kurie kur kas artimesni kritikos žanrui. *Utilitas* ir *firmitas*, atvirkiškiai dominuojančiam diskursui, čia tarsi pasitraukia į antrą planą. Antai viena iš tarpukario vertybių – Žaliakalnis – vertinama šitaip: „Koks vaizdas Žaliajam Kalne, Kauno sodmiestyje? – Mūriniai namai, trijų, keturių aukštų, šauna aukštyn iš medinių nustebusių tarpo, vieno, dviejų aukštų. Greta pragariškai juodų namų stypso rusišškai rudai nudažyti. Jų priešakyje agurko žalsvu geltonumu tyso kiti. Jei kas nori pasimokyti architektūros ir spalvų kakofonijos, tegul skubina Žaliajam Kalnan. Čia atvykęs koks muzikas futuristas tuojau sukomponuotų Žaliojo Kalno simfoniją. Tikiu, kad jos kokofoniškumas pajėgtų užmušti Žaliojo Kalno varles ir varnas“ (Gedainis 1932: 807). Panašaus pobūdžio tekstų galima rasti ir miestų sutvarkymo tematika: „senojo sodelio išvaizda dalinai primena vokiškąjį kapinyną, o gal dar labiau provincijos klebonijos sodelį, kuris karo muziejaus vadovybės vargais negalais, menkomis lėšomis buvo kuriamas kaipo laikinas padarėlis“ (Miliušis 1935: 8). Visgi tokie architektūrinės kritikos grynuoliai proporcingai užima menką to meto tekstų dalį, tad bandant jais remiantis padaryti argumentuotą išvadą apie to meto architektūrinę kultūrą bei mentalitetą reiktų būti atsargiems.

Gan savita tekstų grupė, kurioje taip pat atsispindi kai kurie tarptautiniam modernizmui būdinti principai, – moderniosios minties naudojimas politinės propagandos tikslams. Vienas iš ryškiausių architektūrinės propagandos pavyzdžių, kuris yra glaudžiai susijęs su modernizmo idėjomis, – pigių butų klausimas (Petruolis 2009). Po Pirmojo pasaulinio karo, vadinamojo „butų krizio“ metais tai neabejotinai viena iš aktualiausių valstybės problemų. Tačiau įdomu pastebėti, kad su šiuo klausimu susijusi retorika neretai panaši į bendrąjį modernistinį diskursą. Antai 1925 m. „Savivaldybėje“ teigiama: „mūsų miestų statybos perspektyva yra gana nepavydėtina. Reikia ji giedrinti, šviesinti, reikia rūpintis, kad mūsų miestai susilauktų ne tik gražių namų, bet turėtų ir visiems užtenkamai gerų butų ir kambarių. Šiam tikslui reikalinga energinga valstybės parama ir tikslus planingas statymo darbas“ (Gustainis 1925: 3). Atidžiau pažvelgus į šį tekstą galima pastebėti, kad tokiuose epitetuose kaip „giedrinti ir šviesinti“ akivaizdžiai atsispindi *existensminimum* koncepcijos principai, aktyviai propaguoti Ernst May ir kitų tarpukario modernistų (Overy 2007: 94). Užuomina į valstybės paramą, be abejonės, siejasi pamatiniu CIAM principu, kad glaudi architektūros ir politikos sąveika moderniajame pasaulyje yra neišvengiama. Tiesa, nepaisant plačios „pigių butų“ propagandos praktikoje sprendimų būta nedaug. 1940 m. pripažįstama, kad „pigių butų statybos reikalu

taip pat dar nieko beveik nepadaryta. <...> Visiems įgriso gyventi nehygieniškuose butuose ir mokėti milžiniškas nuomas“ (Aktualieji... 1940: 240).

Išvados

1. Apibendrinant trumpą Lietuvos tarpukario architektūrinio diskurso apžvalgą, galima daryti išvadą, kad šio laikotarpio periodikoje su architektūra susijusios temos yra gana įvairialypės tiek savo raiškos formomis, tiek turiniu. Galima fiksuoti susiformavusius architektūros teorijos bei kritikos žanrus.
2. Apžvelgiant straipsnių turinį, tenka pastebėti, kad tiek architektūrai artimuose profesiniuose bei kultūros procesams skirtuose leidiniuose, tiek populiariojoje spaudoje esama tekstų, kurie akivaizdžiai byloja, kad Lietuvoje modernizmo idėjos buvo žinomos. Šių idėjų sklaida vertinant datos požiūriu ne ką tevėlavo lyginant su procesais kitose šalyse.
3. Nepaisant to, kad pažangiausiuose tekstuose yra aiškiai įvardijami modernistinės estetikos principai, konkrečių objektų aptarimuose bei pristatymuose vyrauja tradicionalistinė, istorizmui būdinga architektūros estetinio įprasminimo samprata, kuri turbūt atspindi bendrąsias visuomenės nuostatas.
4. Iš dominuojančių tekstų galima daryti išvadą, kad dekoro kaip estetinio elemento atsisakoma ne dėl modernistinių kompozicinių sumetimų, bet dėl praktiškumo. Plačiau pasklidusios ir architektūrinio to meto mentalitetą atspindinčios modernistinės architektūros principai iš esmės apsiriboja švaros, higienos bei pigumo aspektais. Tai glaudžiai siejasi su vokiškai modernizmo teorijai būdinga *existensminimum* koncepcija. Šie principai būdingi tiek aptariant architektūros, tiek urbanistikos procesus.
5. Mintys, išsakytos radikaliausiuose su modernizmu susijusiuose tekstuose, akivaizdžiai peržengė tarpukario technines bei materialines galimybes ir, kas svarbiausia, vyraujančią visuomenės architektūrinio mentaliteto būseną.

Literatūra

Aktualieji mūsų krašto technikos klausimai. 1940. *Naujoji Romuva* 11: 240.

Apskričių ir Miestų Technikų Suvažiavimas. 1922. *Statybos menas ir technika* 2: 13–15.

Bielinskis, F. 1939. Mūsų miestų architektūra ir civilizacija, *Technika ir ūkis* 6: 125–126.

Būsimosios Klaipėdos radio stoties įrengimai. 1935. *Pašto Pasaulis* 7: 121–122.

Dubeneckis, V. 1925. Apie mūsų architektūrą, *Baras* 1: 89–95.

Fiziško auklėjimo rūmai. 1932. *Bangos* 19: 563.

Gaižutis, P. 1934. Tverkime gražias tvoras, *Jaunasis ūkininkas* 8: 46.

Gedainis, I. 1932. Ar Kaunas miestas?, *Bangos* 32: 807.

Getneris, J. 1938. Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai, *Technika ir ūkis* 4: 108–118.

Gustainis, V. 1925. Miestų statybos finansavimas, *Savivaldybė* 8: 2–4.

Jasiukaitis, J. 1938. Veterinarijos akademijos zootomikumas, *Technika ir ūkis* 1: 17–19.

Kai kurie Kauno trūkumai ir nenuoseklumai. 1928. *Lietuvos aidas* 12: 5.

Kauno miesto savivaldybės susirašinėjimas. 1923. Kauno apskrities archyvas, f. R-218, ap. 1. b. 113, l. 314.

Kauno vak. dažytojų – dekoratorių kursų paroda. 1938. *Amatininkas* 11: 166.

Kelermileris, A. 1923. Pralkalba, *Statybos menas ir technika* 2: 4.

Kovalskis, J. 1937. Kauno miesto tvarkymas, *Naujoji Romuva* 47: 873–879.

Laiškas „Naujosios Romuvos“ redakcijai. 1937. *Naujoji Romuva* 15: 339–340.

Landsbergis, V. 1931. Fiziško auklėjimo rūmai (Eskizas-projektas), *Fiziškas auklėjimas* 2: 109–119.

Landsbergis, V.; Milis, S. 1935. Naujos sistemos gelžbetoninis perdengimas, *Technikos apžvalga* 1: 24–26.

Le Corbusier. 1986. *Towards New Architecture*. New York: Dover Publications Inc. 289 p.

Maciejauskas, A. 1937. Kaimo statybos reikalu, *Naujoji Romuva* 12: 280–281.

Miliušis, B. 1935. Kaip reikia tvarkyti Karo muziejaus sodelį, *Lietuvos aidas* 87: 8.

Muziejų muziejus (Vytauto Didžiojo muziejaus pašventinimo proga). 1934. *Ūkininko patarėjas* 8: 6.

Naujoji socialistinių miestų statyba. 1931. *Dienos naujienos* 59: 2.

Naujoviškas butas. 1932. *Bangos* 24: 654.

Novickis, A. 1933. Urbanizmas, *Savivaldybė* 1: 33–36.

Overy, P. 2007. *Light, Air & Openness. Modern Architecture between the Wars*. London: Thames and Hudson. 256 p.

Paskaita apie statybą Lietuvoje. 1929. *Lietuvos aidas* 107: 3.

Pašto rūmai Kaune. 1932. *Paštinkų žodis* 2: 28–31.

Petrulis, V. 2009. Architektūros politikos apraiškos Lietuvos tarpukario (1918–1940 m.) periodikoje: tarp reprezentacijos ir socialinio teisingumo, *Urbanistika ir architektūra* 33: (2)126–134. doi:10.3846/1392-1630.2009.33.126-134

Ramovės Rūmai. 1937, *Kardas* 8: 187–192.

Reakcija prieš miestus. 1930. *Savivaldybė* 5: 5.

Reisonas, K. 1935. Žemės banko rūmai, *Technika ir ūkis* 1: 26–27.

Statybos inspekcijos aplinkraščiai ir pranešimai. 1923. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas, f. 377, ap. 8, b. 4.

Statybos inspekcijos aplinkraščiai. 1932. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas, f. 1622, ap. 1. b. 23.

Statybos inspekcijos atskaitomybės reikalai. 1921. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas, f. 377, ap. 8, b. 1.

Šeinius, I. 1932. Soboras, *Bangos* 27: 709–710.

- Šepetytys, A. 1938. Meniškas buto įrengimas – priemonė estetiškam auklėjimui, *Amatininkas* 11: 165.
- Švipas, V. 1927. Architektūros reikalai, *Kultūra* 7–8: 329–334.
- Technikos fakulteto diplominiai projektai. 1928. *Technika* 4: 150–164.
- Valentukonis, T. 1935. Amatininkams reikalingi pavyzdžių albumai, *Amatininkas* 17: 2.
- Vargšams pastatas už pusę milijono litų. 1939. *Darbininkas* 96: 9.
- Vizbaras, F. 1933. Kauno pašto rūmai, *Technika ir ūkis* 5: 147–149.
- Vytauto Didžiojo muziejaus statymas. 1931. *Karys* 17: 332.
- Vytauto Didžiojo muziejus. 1931. *Karys* 31: 611–612.
- Vytauto Didžiojo tiltas Kaune. 1930. *Trimitas* 3: 49.
- Vorobjovas, M. 1938. Modernizmas, arba kova dėl stiliaus Europos mene, *Naujoji Romuva* 20: 462–463.
- Žemės banko namai Kaune. 1935. *Lietuvos aidas* 36: 8.

MANIFESTATIONS OF MODERN AESTHETICS IN THE LITHUANIAN ARCHITECTURAL THOUGHT OF THE INTERWAR PERIOD

V. Petrulis

Abstract. The paper focuses on the origin of Lithuanian Modern architecture during the interwar period and analyses an emerging phenomenon of architectural criticism and theory. While exploring the press on architecture of the time, first of all you can find numerous discussions on the representative values of architecture, considerable amount of texts on social housing, widely encountered practical problems of urbanization, however, only scattered references to the aesthetic dimensions of architecture can be traced. Thus, as the main objective of the paper, this rather obscure but nevertheless very important aspect of interwar architecture was chosen. The basic logic of evaluating architecture as an aesthetic and artistic phenomenon is examined in the paper.

Keywords: interwar period, theory of architecture, aesthetics, Modern Movement.

VAIDAS PETRULIS

Doctor of the Humanities (arch), research workersKaunas University of Technology, Institute of Architecture and Construction, Tunelio g. 60, 44405 Kaunas, Lietuva. E-mail: vaidas.petrulis@ktu.lt

Publications: author of over 10 research papers and conference presentations on soviet and interwar Lithuanian architecture and architects. Member of ICOMOS and DOCOMOMO. Teaching: History of Modern Architecture. Research interests: history and theory of the 20th c. architecture, heritage of modernism, soviet culture.